

NEKATERI VIDIKI ODNOSA SLOVENSKE JAVNOSTI DO IZSELJENSTVA

Marjan Drnovšek*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Nekateri vidiki odnosa slovenske javnosti do izseljenstva

Prispevek skozi zgodovinsko optiko predstavlja odnos javnosti do izseljenstva, kjer se srečamo s pogostim čustvenim reagiranjem v odnosu do realnosti. Ta se odraža v vprašanju razdvojenosti izseljencev, pri ugotavljanju njihovega števila in splošnega odnosa slovenske javnosti do tega pojava in procesa. Poudarjena je vloga posameznika in njegove volje pri odhajanju v svet in pri različnih opredeljevanjih, npr. stanem Slovenec ali ne, se vrnem domov ali ostanem v tujini ipd. Avtor ugotavlja raznolikost pristopov v zvezi z ocenjevanjem števila slovenskih izseljencev po svetu in množičnostjo izseljevanja in pretiravanji v tej zvezi. Največjo pozornost posveča razlogom za odhod in pretiranemu negativnemu reagiranju slovenske javnosti na izseljevanje Slovencev v 19. in 20. stoletju, in sicer z vidika ogroženosti zaradi maloštevilnosti Slovencev in nevarnosti tujine, pri čemer je bila najbolj dejavna katoliška Cerkev.

KLJUČNE BESEDE: Slovensko izseljenstvo, stereotipi, odzivi javnosti, črno-belo podoba izseljenstva, 19. in 20. stoletje

ABSTRACT

Some aspects of the attitude of the Slovene public to emigration

The contribution presents through a historiographical optics the relation of the public to emigration, where we meet with frequent emotional reactions in relation to reality. That reflects in the question of separateness of emigrants, in ascertaining their number, and in general relation of the Slovene public towards this phenomenon and process. Accented is the role of the individual and one's wish when going abroad and with declaring, for example, do I remain a Slovene or not, do I return home or stay abroad, and similar. The author establishes the variegation of approaches in connection with estimating the number of Slovene emigrants across the world, massiveness of emigration and with it connected exaggerations. His attention is focused on the reasons for departure and on the exaggerated negative reacting of the Slovene public in regard of emigration of Slovenes in the 19th and 20th centuries from the viewpoint endangerment due to fewness of Slovenes and the danger of foreign parts; most active was the Catholic Church.

KEY WORDS: Slovene emigration, stereotypes, responses of the public, black-white image of emigration, 19th and 20th centuries

* Dr. zgodovine, arhivist, znanstveni svetnik, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija; e-pošta: marjandr@zrc-sazu.si.

Kdor bere pripovedi ali se pogovarja s Slovenci, ki dlje časa živijo v tujini, hitro spozna, da so njihovi pogledi na lastno usodo in odnos domovine do njih večinoma čustveno obarvani, s poudarjenimi stereotipnimi »podobami« domačih krajev, ljudi in vrednot, ki jih ni več, mnogokrat s povečevanjem tragičnosti lastnega odhoda in življenja v tujini. Ali so usode **vseh** izseljencev res tako tragične? Ali so bili razlogi za njihov odhod v tujino vedno posledica pritiskov in nujnosti? Nedvomno so mnogi odhajali zaradi njih, velika večina pa se je le odločila po lastni volji. Mnogi se niso mogli integrirati v novo okolje, kar je travmatiziralo njihovo življenje, mnogi so se (če so se smeli) vrnili v domovino. Nekaterim je bila tujina grenka, hladna, mačehovska, drugim je ponudila več, kot bi dosegli doma. Razumljiva je čustvenost v njihovih pripovedih, saj je v tujih okoljih (ki postajajo sčasoma vedno bolj domača) spomin na košček domovine – naj bo to jezik, domača pesem, domača hrana ali le poglabitev v samega sebe – nujno potreben za duhovno ravnotežje, nadomestek za »izgubljeno« domovino. In prav je tako. Vendar moramo priznati še pozitivne posledice izseljevanja, na primer višji standard, boljše pogoje za študij otrok, širitev duha, svetovljanstvo in še kaj.

Verjetno ni področja, ki bilo tako večplastno in prepleteno, kot je izseljenstvo, kjer se dejstva prepletajo s čustvenim dožemanjem, realnost z željami in utopijami, kjer se podobe starega sveta konzervirajo v spominu izseljencev (podobno kot jezik) in njihovi nosilci ne upoštevajo, da se človek in družba stalno spreminjajo, tudi v Sloveniji. To je področje, kjer je v Sloveniji do odhajajočih veljal (in deloma še vedno velja) neizoblikovan in nejasen odnos z velikim razponom, od pretirano čustvene zgroženosti nad njihovo usodo do hladne teze, češ odšli so in niso več del nas. Že pestrost oznak za pojav kot tak – za odhajajoče: izseljenstvo oz. zdomstvo, eksodus, diaspora, izseljenec oz. emigrant, zdomec, politični emigrant, pregnanec, begunec, izkoreninjenec, razseljena oseba, ter za prihajajoče: priseljenstvo, priseljenec oz. imigrant, delavec na začasnem delu v tujini in še kateri – nam kaže razne nianse dveh osnovnih pojmov, ki ju najbolje izrazimo s tujkama: emigrant(stvo) in imigrant(stvo). Pri tem ne gre samo za dogodke, ampak tudi procese, ne gre samo za splošne pojave in gibanja, ampak predvsem za posameznike, njihove življenjske zgodbe v najširšem in najglobljem pomenu besede. Zato nas ne preseneča, da se z migracijsko tematiko ukvarjajo tako družboslovne kot humanistične vede, med katerimi izstopajo družbena geografija, sociologija, antropologija, etnologija in v manjši meri zgodovinarstvo.

Po mnenju pisatelja Zorka Simčiča je politična emigracija ostro ločila med pojmom zamejstvo in zdomstvo. Prvo je oznaka za pokrajine za mejo matice, drugo »za emigracijo po svetu«, ko je bil poudarek namerno postavljen na **z-dom**-stvo in ne na **iz**-seljenstvo.¹ Vse to povzroča raznolikost v uporabi migracijskih pojmov, saj je njihova vsebina marsikdaj odvisna od tistega, ki uporablja določen pojem, to je države, cerkve, politične stranke in ne na koncu samih izseljencev. (Lep primer za to je uporaba pojma »zdomec«, ki ga je najprej uporabljala politična emigracija po letu 1945, enako oznako,

¹ Zorko SIMČIČ, Srečanja z Majenom: Buenos Aires – Maribor: 1961–1970 (Ljubljana 2000), 24.

»zdomci«, pa so uporabljali tudi v drugi Jugoslaviji za t. i. »delavce na začasnem delu v tujini«.) Temo lahko popestrimo še z razmišljanjem o zunanji in notranji migraciji, ko imamo v mislih državni prostor (notranja migracija) in tujino (zunanja migracija), ali pa človekov notranji svet, ko posameznik fizično ostane v izvornem okolju, vendar se umakne oziroma zbeži v samega sebe, v osamitev, kar je posledica zunanjega, to je državnega ali političnega pritiska, če imamo v mislih več kot štiridesetletno obdobje po končani drugi svetovni vojni. Konkretno: pisatelj Zorko Simčič je emigriral v Argentino, njegov nikoli videni in samo po pismih bližnji prijatelj pisatelj Stanko Majcen pa je ostal v Sloveniji. Prvi je postal zunanji politični emigrant (z vidika matice sovražni emigrant, neoseba), drugi po prisili na stranski tir postavljeni notranji emigrant. Simčič je deloval svobodno, vendar odrezan od Slovenije in skoraj neznan v domovini, Majcen pa je živel v Sloveniji, vendar v osami, neznan in delno priznan šele v letih pred smrtjo. Na duhovnem nivoju sta pisatelja dobila stik, ki sta ga gojila prek pisem do Majcnove smrti leta 1970.²

RAZDVOJENOST IZSELJENCEV

Odhod ljudi z doma, prihod v tujino in organiziranje življenja v novem okolju je proces, ki ga spremljajo ekonomski in družbeni pretresi ter osebni stresi. Za večino izseljencev izselitev ne pomeni samo trenutnega stresa, ampak dosmrtno stanje, ki se kaže v njihovi človeški in duhovni razcepljenosti med staro in novo domovino, tako tistih, ki nikakor ne morejo pretrgati korenin z domom, kot tistih, ki se nikakor ne vživijo v novo, tuje okolje. Občutek izkoreninjenosti iz domačih tal in nezmožnosti ukoreninjenja v tuja je močan pri mnogih izseljencih.³ »Ni mi več jasno, ali v Slovenijo prihajam iz ljubezni do sebe ali se prihajam mučit ... Odhajam, da bom lahko spet prišla. Prihajam, da blažim odsotnost,« je zapisala več kot dvajset let v Londonu živeča pesnica in lončarka Ifigenija Simonović, ki se je nedavno vrnila v Slovenijo.⁴ Govorimo o svojevrstnem kulturnem šoku, ki nam ga najbolj ponazorijo literarna dela in osebne usode njihovih ustvarjalcev.⁵ Na Dunaju živeči slovenski pisatelj Lev Detela uporablja za podnaslov svoje knjige spominov pomenljiv in poveden naslov *Emigrant – pregnanec med dvema svetovoma 1960–1990*.⁶ Zaradi svojega kritičnega pisanja je v Sloveniji veljal za nezaželeno osebo, političnega emigranta. Domovina mu je za trideset let zaprla meje, ni mu pa mogla odvzeti zanimanja zanjo in pisanja o njej. Za vrsto drugih razmišljajočih sta bili stara in nova domovina dve domovini, kar naj

² Zorko SIMČIČ, *Srečanja z Majcnom* (Ljubljana 2000).

³ Pretrgane korenine. Sledi življenja in dela Rajka Ložarja, ur. INGRID SLAVEC - GRADIŠNIK, HELENA LOŽAR - PODLOGAR (Ljubljana 2005).

⁴ Ifigenija SIMONOVIČ, *Sprotnosti XLIII*. Nova revija (Ljubljana 1999), 122..

⁵ Slovenska izseljenska književnost, 1 (Evropa, Avstralija, Azija), 2 (Severna Amerika), 3 (Južna Amerika). Ur. Janja Žitnik, Helga Glušič. Ljubljana: Rokus in Založba ZRC, 1999.

⁶ Lev DETELA, *Emigrant: pregnanec med dvema svetovoma 1960–1990* (Ljubljana 1999).

ponazorimo z naslovom pesmi ameriške Slovenke Anne Praček Krasne *Domovina je tu in domovina je tam* (1977) oziroma proznega dela *Med dvema domovinama* (1978).⁷ Tudi slovensko-ameriški slavček, pesnik Ivan Zorman, je v pesmi *Izseljenec* (1938) zajel občutke rojaka Amerikanca na obisku domače vasi: »... Nič več ni to njegova vas domača, / nič več njegovi niso to ljudje – / skrivnosti svoje živo se zavé: / čez ocean k uspehom duh se vrača. // In vendar žge ga pelin-cvet, bridkost, / vzdihuje: kje je srečni dom privida, / ki vabi vanj nevidna lepa Vida? / Nikjer več? To bila je le mladost. /.../ Zdaj mu odpeva dvoje domovin / in med obema se mu tre življenje, / k obema vabi, kliče hrepenenje – / v obeh je zemlje sin brez korenin.«⁸

Pojav kulturnega šoka zasledimo tudi pri širšem in manj izobraženem krogu izseljencev že na poti in v stiku z novim okoljem in kasneje, ko so se začele rušiti dotedanje (možne) napačne idealne predstave o tujini, ki so mnogokrat sprožile idealizacijo ali mitizacijo izvirne domovine. Strah pred tujino, domotožje, obupavanje nad lastno usodo ipd., so čustvena stanja, ki so vsečloveška, neodvisna od stopnje izobrazbe in so bila dana vsem ljudem. Koliko preprostih pesmi (»Izseljenci smo tuji tu v tujini / pa tudi tuji v domovini / kjer dimniki visoki se vzpenjajo v nebo / kjer rovi so globoki, speljani pod zemljo / v nam tuji domovini ...«⁹), zapisov v izseljenških pismih, ki so prihajala izpod peres preprostih ljudi, izražajo enake občutke kot vrhunska literarna in umetniška dela. Izkoreninjenost iz domače grude, če uporabim enega od številnih prispevkov izseljevanja, in vedno bolj ukoreninjeno življenje v novi domovini, to je izginjanje v morju tujstva, ponujata plodna tla za čustvena reagiranja in dožemanja novega življenja, tako v izseljenškem kot priseljenškem okolju. Ravno na področju izseljenstva so se iz medsebojne interakcije dom(ovina) : tujina razvili številni stereotipi¹⁰ in emocionalne podobe sveta.¹¹

Pomanjkanje objektivnosti in realnega odnosa do »rakave rane slovenskega naroda« spremljamo v domači javnosti od začetkov izseljevanja Slovencev do današnjih dni. Dokler so pojavi del družbenega dogajanja, jih moramo tako sprejemati, saj so v glavnem emocionalni odraz reagiranja na stanje v izseljenstvu, ko pa zaidejo na področje strokovnih in celo znanstvenih razmišljanj, pa moramo zazvoniti plat zvona. To niso samo plodna tla za subjektivna, ampak tudi ideološka gledanja, ki so zlasti nevarna v primerih njihove prisotnosti pri predstavnikih javne sfere, npr. pri

⁷ Tudi znanstvena revija Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU v Ljubljani ima naslov *Dve domovini/Two Homelands*. Za priseljence, rojene na Slovenskem, je postalo priseljenško okolje nova domovina, za njihove potomce je bila prva domovina kraj rojstva, na staro domovino staršev pa so se lahko navezali le duhovno, npr. zelo močno povojni argentinski Slovenci.

⁸ Ivan ZORMAN, Iz Novega Sveta (Cleveland, Ohio 1938), 94–95.

⁹ N. N., *Izseljeniški vestnik*, III/1, 1933.

¹⁰ Pojem *stereotype* uporabljam v pomenu ustaljene in ponavljajoče se podobe sveta (tujine), običajno nepreverjene oz. neizkustvene in s tem pogosto napačne ali vsaj posplošene.

¹¹ (Negativni) čustveni pogled na tujino in (pozitivni) na domovino je pri slovenskih izseljencih prisoten od začetkov izseljevanja. Mnogokrat je srce prevladalo nad razumom, čustvo nad treznim razmislekom. Skozi emocionalna očala je bila podoba sveta kot domovine mnogokrat izkrivljena ali vsaj zamegljena.

državnih organih, cerkvi, političnih strankah, odločujočih posameznikov in drugih oblikovalcih javnega mnenja. Tudi ni bil samo čas izseljevanja Slovencev v Združene države Amerike bolj dovzeten za nastajanje stereotipov in emocionalnih podob sveta, ampak ga zasledimo v vseh obdobjih odhajanja Slovencev v tujino. Skratka, ko razmišljamo o izseljenstvu z različnih zornih kotov, se nam vedno pojavlja dvojnost, tako izseljenčevega občutka pripadnosti (domovina : tujina), opredeljevanja (Slovenec : Američan), odločanja glede načina življenja, odnosa do lastne usode (zgodovine) nekoč (pred odhodom) in danes (v novem okolju) itd. Zato so osebne in javne opredelitve mnogokrat obarvane črno-belo, kar ustvarja idealne pogoje za oblikovanje raznih stereotipnih podob, še več, do skrajno nasprotnih pogledov na lastni položaj in drugih pojavnih oblik izseljenstva.

500.000 SLOVENCEV ZUNAJ MEJA REPUBLIKE SLOVENIJE?

Med najpogostejša pretiravanja v izseljenstvu sodi ocena števila Slovencev po svetu, ne da bi ocenjevalci razložili kriterije za dobljene podatke. Že pregled starejše publicistike nas prepriča o tem. Marsikdaj ne veš, ali avtor upošteva samo priseljence ali tudi njihove v tujini rojene potomce, samo moške – delavce ali tudi njihove družinske člane, samo kot državljane priseljske ali tudi izseljske države itd. Kar veliko raznih ocen najdemo v časopisju. Najbolj nejasna pa je opredelitev Slovencev po svetu. Kdo so to? Ali samo tisti, rojeni v Sloveniji, ali tudi rojeni v tujini? Kljub temu da so številni raziskovalci proučevali slovensko populacijsko problematiko, vključno z izseljevanjem (npr. Janko Mulaček, Slava Lipoglavšek, Vlado Valenčič, Dušan Vogeltnik, Igor Vrišer, Matjaž Klemenčič, Janez Malačič, Jože Velikonja in drugi), je ugotavljanje števila slovenskih izseljencev za posamezna obdobja mnogokrat le rezultat ocen na podlagi nezanesljivih selitvenih statistik. Nekaj znanih statističnih stanj, navadno z mnogimi pomanjkljivostmi, nam ne more odtehtati teže ugotovitve, ki smo jo postavili na začetku odstavka. Precenjevanja so mogoča tam, kjer odpovedo kvantitativne statistične metode ugotavljanja stanja. To velja tudi za ugotavljanje številčnega stanja slovenskih izseljencev po svetu, saj so jih priseljske statistike vodile pa državni pripadnosti (Avstrijci, Italijani, Madžari, Jugoslovani) ali celo skupaj s pripadniki drugih narodov (npr. v ZDA skupaj s Hrvati). Izseljske statistike (avstrijska in obe jugoslovanski) niso spremljale narodne, ampak le državno pripadnost. Le občasno so popisi prebivalstva v priseljskih državah evidentirali prebivalce po maternem jeziku, rodu, domovinski ali rojstni pripadnosti in podobno, še najpogosteje v ZDA.

Kot primer vzemimo navajanje števila vestfalskih Slovencev. Leta 1899 je Janez E. Krek ocenil, da v jugozahodnem delu Vestfalije (Nemčija) živi nekaj manj kot 10.000 Slovencev, kar nam svojevrstno potrjuje nemško ljudsko štetje leta 1900, ki je evidentiralo 9.193 oseb s slovenskim maternim jezikom; ti so po kraju rojstva v glavnem prihajali iz Štajerske in Kranjske. Vlado Valenčič meni, da je bilo to število nekoliko

višje, ker zaradi raznih vzrokov vsi niso navedli svojega maternega jezika.¹² Po Slavi Lipoglavšek je Valenčič povzel oceno, da je pred prvo svetovno vojno živel v Nemčiji 70.000 Jugoslovanov, povečini Slovencev,¹³ vendar s pomislekom, da je glede na znan selitveni saldo slovenskih dežel in obseg izseljevanja v nemške avstrijske dežele in Ameriko število pretirano. Lipoglavškova je oceno prevzela iz brošure jugoslovanskega konzula Berislava Deželića iz Düsseldorfa.¹⁴ Njegove ocene ni komentirala, vendar jo je le označila kot konzulovo »sodbo« o številu Jugoslovanov v Nemčiji. Navedla je še oceno, da je bilo ob koncu prve svetovne vojne v Vestfaliji 40.000 Slovencev, ki so se v naslednjih letih deloma razselili proti zahodu, to je v Belgijo, Francijo, na Nizozemsko in drugam. Tudi v elaboratu za Narodno skupščino v Beogradu za leto 1925/26 najdemo informacijo, da je bilo ob koncu vojne v vestfalskih rudnikih zaposlenih okrog 60.000 Slovencev in Ličanov.¹⁵ V elaboratu je govora samo o zaposlenih. Kaj pa nezaposleni, družinske sopotnice in otroci? Večkrat zasledimo trditev, da sta asimilacija in naturalizacija v Porenju in Vestfaliji izredno hitro ponemčila Slovence v t. i. nemškem talilniku (Schmelztiegel). Zato moramo biti glede uradnih rezultatov ljudskih štetij oprezni, npr. 16. 6. 1933 so v Nemčiji evidentirali samo 17.258 jugoslovanskih državljanov, od tega 13.724 v Porenju in Vestfaliji. Ker so jugoslovanske oblasti ocenjevale, da jih je v Nemčiji v celoti 25.000, nastane primanjkljaj okrog 8.000 oseb, za katere Lipoglavškova meni, da so prevzeli v nemško državljanstvo, ne da bi se odpovedali jugoslovanskemu. Izrazila pa je dvom v podatke obeh strani in menila, da živi v Porenju in Vestfaliji več Slovencev in njihovih potomcev ter ocenila njihovo skupno število na okrog 40.000, ki pa je zaradi velike gospodarske krize v tridesetih letih upadlo. Ni pa tvegala ocene za čas tik pred izbruhom druge svetovne vojne.¹⁶ Oglejmo si še nekaj ocen o številu Slovencev v Nemčiji, ki jih zasledimo v publicistiki: okrog 50.000 (okoli 1908),¹⁷ 30.000 (1914),¹⁸ 20.000–30.000, med njimi 3.000–4.000 mož (1924),¹⁹ 40.000 (1937),²⁰ 50.000 (1937),²¹ 32.000 (1938)²² itd. Po podatkih banske uprave Dravske banovine je leta 1931 z njihovega območja živel v

¹² Vlado VALENČIČ, *Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne*, Dve domovini/Two Homelands, 1 (1990), 64.

¹³ Slava LIPOGLAVŠEK - RAKOVEC, *Slovenski izseljenci*, Geografski vestnik, XXII (1950), 38.

¹⁴ Berislav DEŽELIĆ, *Naša emigracija u Njemačkoj* (Düsseldorf 1931).

¹⁵ *Izseljenska služba. Izveštaj Narodnoj skupštini za 1925/26. godinu* (Beograd 1926), 23. Podatek sem vzel iz citirane razprave V. Valenčiča, str. 80.

¹⁶ Slava LIPOGLAVŠEK, n. d., str. 38–39.

¹⁷ August HEGENKÖTTER, *Moje delo med Slovenci* (Ljubljana 1970), 8.

¹⁸ Božidar TENSUNDERN, *Vestfalski Slovenci* (Ljubljana 1973), 9.

¹⁹ *Westfalsko pismo, 1924*, Naš zvon, II/3 (Gladbeck/Kranj 1926).

²⁰ *Izseljenski vestnik – Rafael*, VII/9 (Ljubljana 1937).

²¹ Jože PREMROV, *Izseljenska nedelja – praznik naše krvi v tujini*, *Izseljenski vestnik – Rafael*, VII/11 (Ljubljana 1937).

²² Alojzij KUHAR, *Naše izseljensko vprašanje*, v: *Spominski zbornik Slovenije* (Ljubljana 1939), 527.

Nemčiji 30.000 oseb.²³ In še bi lahko naštevali različne ocene. Zato so bila to ugodna tla za ponavljajoče se (velikokrat pretirane) ocene o številu izseljencev, kar je bila posledica prepisovanja in celo navajanja samo najvišjih ocen, čeprav so bile nerealne že na prvi pogled. Ob strani sem pustil primer ZDA, za katere so statistični podatki še najbolj znani,²⁴ vendar ne toliko, da konec koncev njihov poznavalec, zgodovinar Matjaž Klemenčič, ne bi podal ocene, da se je v to državo do danes izselilo več kot 500.000 slovenskih izseljencev, od katerih je večina sprejela ZDA kot novo domovino.²⁵ Geografu Jožetu Velikonji se zdi ta ocena pretirana.²⁶ In danes? Če vzamemo v roke predlog Zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja, ki ga je 13. maja 2004 Državnemu zboru Republike Slovenije predložila skupina poslancev, v oceni stanja preberemo, da zunaj Republike Slovenije prebiva 500.000 Slovencev, od tega je približno 150.000 zamejskih Slovencev.²⁷

Čeprav realnega obsega slovenskega izseljevanja na vse strani sveta ne moremo določiti, drži ocena, da je bil glede na maloštevilnost Slovencev odliv v času množičnega izseljevanja Slovencev v Združene države pred prvo svetovno vojno med najvišjimi v Evropi (pri tem ne smemo pozabiti na velik delež Kočevarjev)²⁸ in da je bilo slovensko ozemlje izrazito izseljensko do srede šestdesetih let 20. stoletja, ko je Slovenija postala vabljev priseljski cilj prebivalcem iz drugih (manj razvitih) jugoslovanskih republik.

V tesni povezavi z vprašanjem števila je tudi vprašanje množičnosti izseljevanja Slovencev. Kdaj lahko govorimo o začetkih tega procesa, ki ga poznavalci izseljenstva postavljamo v različna desetletja druge polovice 19. stoletja? Enotni smo v njegovem koncu, ki ga določa ameriška priseljska zakonodaja s povojno uvedbo kvotnega sistema v dvajsetih letih 20. stoletja. (Zato lahko trdimo, da je množično izseljevanje Slovencev v ZDA zaustavila tuja zakonska omejitev in ne spoznanje, da je proces »škodljiv« za slovenski narod.) Tudi drugi, manjši del predvojnega vala v Porenje in Vestfalijo je tako kot prvega zaustavil izbruh svetovne vojne, po njej pa splošna gospodarska in politična kriza v Nemčiji, ki je del Vestfalcev celo prisilila, da so se podali na drugo izseljensko pot proti rudnikom Francije, Belgije, Nizozemske in drugam. Konec znan, kaj pa začetki? Kateri so kriteriji za določitev množičnosti? Težko je določiti gornjo kvantitativno mejo, od katere dalje bi lahko govorili o množičnem procesu, lahko pa na podlagi znanih, čeprav nepopolnih statističnih podatkov vsaj za

²³ Arhiv Republike Slovenije, DPK, konvolut 5 (Izseljenišvo Dravske banovine, Izseljeniški referat banske uprave Dravske banovine, b. d.).

²⁴ Roger DANIELS, *Coming to America. A history of immigration and ethnicity in American life* (New York 2002).

²⁵ Matjaž KLEMENČIČ, *Slovenes of Cleveland* (Novo mesto 1995), 70.

²⁶ Jože VELIKONJA, *Demografska podoba Slovencev v Združenih državah Amerike v letu 1990*, v: *Slovenski izseljenski koledar '95* (Ljubljana 1994), 145–146.

²⁷ Zbirke Državnega zbora RS – predlogi zakonov (internet). Kasneje je bil sprejet Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja, Uradni list RS, št. 43–1836/2006, str. 4605.

²⁸ Marjan DRNOVŠEK, *Izseljevanje Kočevarjev v Združene države Amerike*, v: *Dve domovini/Two Homelands*, 21 (2005), 7–34.

Kranjsko postavimo začetek procesa v čas zadnjega desetletja 19. stoletja.²⁹ Prezgodaj je postavljati začetke množičnosti v sedemdeseta leta 19. stoletja, kar zasledimo tudi v slovenskem zgodovinospisju.³⁰ Zgodovinar Matjaž Klemenčič postavlja ločnico med »zgodnjim« in »poznejšim« naseljevanjem Slovencev v ZDA v »konec« 19. stoletja; za obdobje od 1880 do 1910 navaja, da se je izselilo blizu 160.000 prebivalcev več, kot se jih je priselilo na slovensko etnično ozemlje, pri čemer se je skliceval na analizo migracijskih saldov statistika Živka Šifererja.³¹ Besedi množičnost se je avtor v omenjenem prispevku izognil, hkrati pa ni opredelil časa začetka večjega odliva v označenem obdobju tridesetih let. Geografa Rado Genorio in Vladimir Klemenčič v objavljenem referatu *Adamič v procesu množičnega izseljevanja s slovenskega ozemlja* (1981) govorita o množičnem izseljevanju v drugi polovici 19. stoletja, »... ko so se tudi Slovenci pridružili drugim evropskim narodom v množičnem preseljevanju preko oceana ali pa v razvitejše predele znotraj kontinenta.«³² Geograf Anton Gosar izhaja iz periodizacije migracij, ki jo deli v predindustrijsko, industrijsko z začetkom 20. stoletja in v urbano migracijo novejših dobe.³³ Kakorkoli že, ocena začetka množičnosti izseljevanja Slovencev bi bila bolj realna, če bi bilo obdobje sedemdesetih in osemdesetih let 19. stoletja bolj raziskano, zlasti z demografskega vidika.

Slovenci so se v zadnjih dveh stoletjih dejansko razpršili vsepovsod po svetu. Kot napoved tega lahko citiramo misel pisatelja Janeza Trdine iz daljnega leta 1860: »Menda je ni zemlje na svetu, kamor bi ta ali uni naš rojak ne priblodil ... Če greš križem-svet, najdeš Kranjca!«³⁴ In če listamo dnevnik in spomine nekdanjih in današnjih popotnikov po svetu, zasledimo v njih srečanja z njimi v najbolj odročnih in nenavadnih predelih sveta.

»BOLJE DOMA POD KAPOM KOT V TUJINI NA SOLNCU!«³⁵

Med najpogostejša izseljenska vprašanja uvrščamo na prvi pogled enostavno vprašanje: zakaj so se Slovenci izseljevali? Nema lokrat zasledimo misel, da je o vzrokih izseljevanja že vse znano,³⁶ na drugi strani pa imamo iz enakega časa mnenje,

²⁹ Marjan DRNOVŠEK, Okrajna poročila o izseljevanju iz Kranjske v letih 1892–1913, v: Gestrinov zbornik (Ljubljana 1999), 413–432.

³⁰ Darko FRIŠ, Ameriški Slovenci in katoliška Cerkev 1871–1924 (Celovec – Ljubljana – Dunaj 1995), 22. Avtor postavlja začetek »tako imenovanega množičnega izseljevanja« v omenjeno desetletje.

³¹ Matjaž KLEMENČIČ, Slovenci v ameriški statistiki v 19. in 20. stoletju, v: Celovski zvon, II/4 (Celovec 1884), 27–28.

³² Rado GENORIO, Vladimir KLEMENČIČ, Adamič v procesu množičnega izseljevanja s slovenskega etničnega ozemlja, v: Louis Adamič. Simpozij (Ljubljana 1981), 24.

³³ Anton GOSAR, Obseg, vzročnost in karakteristika slovenskega izseljevanja v tujino, v: Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom. Zbornik (Zagreb 1978), 144.

³⁴ Kranjci na Horvaškem. Spisal J. Trdina, Novice, XVIII/14, Ljubljana, 4. 4. 1860, str. 107.

³⁵ Svet in tujina v pregovorih, Izseljenski koledar za leto 1937, str. 23.

³⁶ Slava LIPOGLAVŠEK - RAKOVEC, Slovenski izseljenci, Geografski vestnik, XXII (1950), 3.

da so vzročne zveze na splošno še malo raziskane.³⁷ Vendar, bolj ko se poglobljamo v vzročna ozadja in spodbude za izseljevanje, bolj spoznavamo njihove različnosti in številna nasprotja. Nedvomno je v humanističnih in družboslovnih vedah demografskim, ekonomskim in socialnim temeljem izseljevanja doslej posvečena največja pozornost, vendar mnogokrat le s splošnega vidika, ne da bi upoštevali želje in upe posameznikov, njihovo razumevanje potrebe po odhodu z doma, osebne poglede na izseljevanje ipd. Redke zgodovinske raziskave izhajajo iz zgodbe posameznika ali družine.³⁸ Mnogo bolj so pojasnjena in znana objektivna družbena ozadja izseljenškega procesa kot pa človekova subjektivna volja, ki je bila v času prostega izseljevanja odločujoča ob odhodu za pridobitev večjega kosa kruha v tujini, če uporabim mnogokrat simbolno uporabljeno prispodobo za izseljevanje Slovencev.

V svetovnem izseljenškem dogajanju je bil čas množičnega izseljevanja Evropejcev v Ameriko od konca 18. stoletja do zaprtja ameriških »zlatih vrat« po končani prvi svetovni vojni tudi čas oblikovanja podobe Amerike kot dežele neizmernih prostranstev, zaposlitvenih možnosti in osebne ter verske svobode, podobe, ki je bila mnogokrat razpeta med mitičnimi predstavami in realnostjo tamkajšnjega sveta. O tem je več znanega tudi pri nas, saj so se mnogi razmišljajoči ali v javnosti delujoči dotikali tega vprašanja ves čas izseljevanja Slovencev v Združene države Amerike. Pisana in še bolj govorjena beseda sta v omenjenem času razdelila Slovence na nasprotnike izseljevanja, in s tem prikazovanja Amerike v negativni luči, in redke pojasnjevalce vzrokov za izseljevanje, ki so hoteli objektivneje in realneje ovrednotiti ta proces.

V razmišljanjih o vzrokih izseljevanja se nam nekako ne izide teza, da bi urejeno gospodarsko in socialno stanje doma s perspektivnostjo tehnološkega in industrijskega razvoja in krepitvijo občutka varnosti zadržalo ljudi doma. Čas izbruha množičnega izseljevanja Slovencev v Združene države Amerike se pokriva s časom gospodarske uspešnosti v Avstriji. S Slovenci poseljen del države je bil mnogokrat označen kot južni oziroma nerazviti del, ki pa se ga je dotaknil tudi splošni gospodarski razvoj; tudi na Slovenskem sledimo širitvi industrializacije, oblikovanju denarnih kapitalov, blažitvi agrarne krize, npr. z razširitvijo združne mreže, in na prelomu v 20. stoletje občutku varnosti ljudi v okrilju habsburške monarhije.³⁹ Čeprav je bil gospodarski in socialni položaj kmečkega prebivalstva v omenjenem času v primerjavi z drugimi plastmi družbe slabši, je bil nedvomno boljši oziroma lažji, kot v prvih desetletjih po odpravi zemljiške odveze. Vendar se je slovenski izselitveni plaz sprožil šele konec in ne sredi 19. stoletja. Res je, da so bile komunikacijske povezave v času množičnega izseljevanja

³⁷ Vlado VALENČIČ, *Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne, Dve domovini/Two Homelands*, 1 (1990), 43. Valenčičev tekst je bil napisan na začetku petdesetih let in objavljen štirideset let kasneje v dveh revijah, tj. v zgoraj omenjeni, drugi del (*Izseljevanje Slovencev v druge dežele habsburške monarhije*) pa v *Zgodovinskem časopisu*, 44 (1990), 49–71.

³⁸ Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje. ALEKSEJ KALC s sodelavci. (Koper – Trst 2002); *Izseljenec: življenjske zgodbe Slovencev po svetu* (Ljubljana 2001).

³⁹ Peter VODOPIVEC, *Od Pohlinovalne slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja* (Ljubljana 2006).

s svetom boljše, da je bila reklamna dejavnost izseljenskih agentov agresivnejša, potni stroški nižji, vendar malo vemo, kakšen je bil vpliv večje izobraženosti Slovencev na razmišljanje o odhodu, kakšna je bila stopnja rahljanja tradicionalnih vezi na slovenskem podeželju in kako je večje védenje o svetu med prebivalstvom vplivalo na izseljevanje in podobno. (Še več neznanek nam postavlja izseljevanje Slovencev v industrijske zahodnoevropske države v šestdesetih in začetku sedemdesetih let 20. stoletja, ko je bilo doma dovolj dela, zaslužek času in prostoru ustrezen, socialna in zdravstvena zaščita na solidni višini. Slovenija je takrat veljala za gospodarsko najbolj razviti del Jugoslavije, kar je pritegnilo delovno silo iz gospodarsko nerazvitih delov države. Za ta čas še vedno lahko govorimo o urejenem gospodarskem in socialnem stanju – kljub težavam in pojavom brezposelnosti –, o možnostih razvoja oziroma izobraževanja in zlasti o občutku varnosti, če glede slednjega pustimo ob strani ne tako obsežen beg možganov, kjer so poleg ekonomskih razlogov igrala svojo vlogo tudi politična, nazorska in mišljenjska omejevanja in pritiski. Ravno v tem času se je sprožil tudi plaz organiziranega izseljevanja Slovencev, zlasti v Nemčijo in skandinavske države, ki ga je delno zaustavila šele evropska gospodarska recesija z izbruhom naftne krize leta 1973.) Tako za čas množičnega izseljevanja v Ameriko kot za omenjeni val pred manj kot štirimi desetletji velja, da sta bila, rečeno zelo poenostavljeno, višji zaslužek in življenjski standard med najpomembnejšima privlačnima silama za izselitev, pri čemer ne smemo zanemariti številnih domačih vzrokov in spodbujevalcev za odhod v tujino. Izogibati se moramo posploševanjem in raziskovati posamezna izseljevanja v svojem času in prostoru, zlasti s poudarkom na lokalnih (regionalnih, krajevnih itd.)⁴⁰ območjih, posameznih slojih prebivalstva in ne nazadnje z raziskovanjem posameznih usod in njihovega doživetja razmer doma in v tujini.

Zlasti v publicistiki zasledimo stereotipne poglede, češ da so se Slovenci izseljevali zaradi lakote, revščine, preživetja, verskega ali političnega pritiska⁴¹ ipd. Nedvomno so se izseljevali tudi zaradi omenjenih razlogov, vendar moramo biti pri oblikovanju sklepov vedno objektivni in konkretni. V nadaljevanju se ustavimo le pri lakoti, revščini (bedi) in možnosti preživetja kot (edinih) vzrokih izseljevanja Slovencev v tujino. Kdaj je bila v mirnodobnem času na Slovenskem zadnja lakota, če imamo v mislih čas izseljevanja? In če vprašanje razširimo, kje je v času najbolj množičnih izseljenskih valov v tujino prag revščine? Kako je bilo s skromnostjo življenja na slovenskem podeželju, npr. v primerjavi z mestnim po posameznih obdobjih? Najprej si oglejmo definicije za gornje pojme, ki jih najdemo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Temeljna

⁴⁰ Marjan DRNOVŠEK, Mobilnost Slovencev in regionalizem, Zgodovinski časopis, 56/3–4 (2002).

⁴¹ Na primer: geslo *migracije* v Enciklopediji Slovenije prinaša trditev, da ima izseljenski val primorskih Slovencev med svetovnimi vojnami značaj samo politične in ne več gospodarske selitve (»V primerjavi s selitvami pred I. sv. v. so imele te politični in ne več gospodarski značaj.«). Izključujoč gospodarsko ozadje, da o drugih niti ne govorimo, in označitev tega vala kot izseljevanje samo zaradi političnih vzrokov, smatram za posplošeno trditev. Opraviti imamo s kombinacijo političnega (fašistični pritisk) in ekonomskega izseljevanja, če ostalih vzroke ne naštevamo.

trditev je, da je lakota »pomanjkanje hrane«, in celo več, v določenem pomenu, »kdor živi v slabih gmotnih razmerah«. ⁴² Kje je tu meja med zadostnostjo in nezadostnostjo hrane za preživetje oziroma med slabimi in dobrimi gmotnimi razmerami? Tudi revščina je opredeljena kot »stanje, za katero je značilno veliko pomanjkanje materialnih dobrin«, bolj izrazito tudi »majhno premoženje«. ⁴³ Podobna je razlaga izraza beda; to je »materialna stiska«. ⁴⁴ Nedvomno je imel Anton Tomaž Linhart v pismu prijatelju Martinu Kuraltu (1781) v zvezi z govoricami o zniževanju števila uradnikov po smrti Marije Terezije pred očmi drugačno lakoto (»... Bolje je, če ima človek svoj kruh v Ameriki, ko da crkava od lakote v domovini ...«) ⁴⁵ kot dopisnik J. S. iz Konjic na Štajerskem (1865), ko nasprotuje mnenju Janeza Bleiweisa v trditvi, da hrepenenje (Auswanderungsfieber) tira Slovence v svet, in v tej zvezi opozori na lakoto in pomanjkanje oblačil med hribovskim prebivalstvom konjiške okolice, ki sta silila kmečke gospodarje v odpuščanje poljedelskih delavcev, njih same pa prisilila v iskanje dela na tujem. »Če nam pa izseljevanje nikakor ne priporočate v taki stiski, nam pa kažite pot, po kateri bi se pretečeni lakoti, stiski in revščini oteli. Domovina nam je, se vé, da čez vse, al glad in siromaštvo je najhujše na svetu.« ⁴⁶ Podobno trdo življenje so imeli tudi drugod, npr. v Kastvu, Čičariji in Brkinih, kjer so po časopisnem poročilu živeli na robu lakote, kar jih je pognalo v svet. »Posebno sedanjí čas, ko lakota strašno žuga, si Čič in Brkin s Kastavcem vred v Porsaidi, Izmaili, Kairi, Kazargizu in Aleksandriji zaslužka iščeta, semkaj pa v Avstrijo pošiljata napoleonce in šterlinge svoji družinici za obleko in kašo.« ⁴⁷ Od srede šestdesetih let sledimo izseljevanju iz okolice Kranja, Bleda, Gorij, Dovjega in Mojstrane, kar je Dušan Kermavner povezal z agrarno in fužinarsko krizo na Gorenjskem in posledično s skrajno revščino in pavperizacijo prebivalstva. ⁴⁸ Veliko se je govorilo in pisalo o krizi železarske in žebljarske proizvodnje, sočasnem propadanju platnarstva, suknarstva in sitarstva ter propadanju malega kmeta na Gorenjskem; vendar omenjeni prvi val kmečkega izseljevanja iz Gorenjske v ZDA bolj povezujemo z delovanjem misijonarja Franca Pirca, ki je vabil na plodno zemljo daljne Minnesote. Pot je bila draga in le redki so imeli dovolj denarja zanjo in obenem za začetek novega življenja v Ameriki. ⁴⁹ Viri nam malo povedo o pravem ozadju, več pa o tem, da so v času Pirčevih obiskov nekaterih gorenjskih krajev ljudje kar drli k mašam, kjer je maševal ameriški misijonar in poslušali njegove pripovedi o

⁴² SSKJ, 2. knjiga (Ljubljana 1985), 553.

⁴³ SSKJ, 4. knjiga (Ljubljana 1985), 497.

⁴⁴ SSKJ, 1. knjiga (Ljubljana 1970), 110.

⁴⁵ M. REMEŽ, Abbé Martin Kuralt, v: Zbornik Matice Slovenske, 14 (Ljubljana 1912), 10.

⁴⁶ J. S., Gospodarske stvari. O preseljevanji Slovencev v ptuje dežele, Novice, 30 (Ljubljana, 26. 7. 1865), 237.

⁴⁷ A. M., Iz Kastva na Istrskem, Novice, XXIV/8 (Ljubljana 21. 2. 1866).

⁴⁸ Dušan KERMAVNER, Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah – Javorniku od začetkov do leta 1918 I (Ljubljana 1974), 36–40.

⁴⁹ Po informacijah v tisku je stala pot za odraslega od 200 do 240 goldinarjev, za otroke mlajše od 12 let, so plačali polovično ceno, za dojenčke pa je bila pot brezplačna.

možnostih življenja onstran Atlantika.⁵⁰ »Pirčev mit« je bil odmeven tudi širše, saj se je nanj leta 1864 pisno obrnil posestnik in rokodellec iz Štajerske in mu sporočil, da se zbirajo rokodelci, ki so se odločili, da mu s svojimi družinami sledijo v Ameriko.⁵¹ Utrjeval pa ga je še s svojimi pismi v *Zgodnji danici*. Kot zanimivost omenimo sočasna vabila za priselitev Slovencev v Banat in Srbijo, idejo, ki jo je v nekem času podpiral Janez Bleiweis.⁵² Odziva med Slovenci ni bilo, čeprav so bili za revnejše kmečke sloje in rokodelce opisi možnosti kar vabljivi.

Znana je splošna slika agrarnega gospodarstva in agrarnih premoženjskih razmerjih od srede do konca 19. stoletja, vendar moramo glede izseljevanja vedeti, da je to do devetdesetih let zajelo le nekatere slovenske predele (ni rečeno, da najbolj gospodarsko ogrožene) in v takem številu, da bi vsako posploševanje vzrokov na vse slovensko ozemlje pomenilo ustvarjanje zgodovinske neresnice. Ne smemo pa tega izseljevanja zamolčati oziroma ga odriniti na rob našega zanimanja.⁵³ Šele posamezne krajevne oziroma regionalne študije nam bodo odgovorile na vprašanje, zakaj so se npr. v tem obdobju izseljevale Goričanke, Kraševke, Vipavke in Istranke v Egipt (leta 1875 jih je bilo tam več kot 2.000, leta 1882 pa že 3.200), ne pa Notranjke, zakaj Gorenjci v šestdesetih letih v ZDA, ne pa gospodarsko bolj ogroženi Dolenjci, zakaj je bila bolj vabljiva Amerika, ne pa Srbija itd. Zlasti so nam malo poznani izseljenski procesi na kratke razdalje, npr. odhajanje Gorenjcev na Koroško, Štajersko, na Hrvaško, v Trst in drugam.⁵⁴

Do prave izseljenske mrzlice in množičnega izseljenskega vala na Slovenskem pride šele v devetdesetih letih, saj zajame vse slovensko ozemlje in je v največjem obsegu usmerjen v ZDA in v mnogo manjšem v Nemčijo, Brazilijo, iz Primorske pa še naprej v Egipt. Če preživetje razumemo v pomenu pomanjkanja dela (zaslužka) in ogroženosti življenjske eksistence v najširšem pomenu besede, trditev drži, vendar je ne smemo posplošiti na vse oblike izseljevanja in njihove časovne pojave. Npr.: iz časa množičnega izseljevanja v ZDA pred prvo svetovno vojno so podatki, da so odhajali tudi kmečki sinovi, ki so imeli zemljo, da je občasno primanjkovalo poljedelskih delavcev,⁵⁵ mladih vajencev za obrti itd.

⁵⁰ Marjan DRNOVŠEK, Franc Pirc (1785–1880): sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki (Naklo 2003).

⁵¹ *Zgodnja danica*, 6, 20. 2. 1864.

⁵² Olga JANŠA, Agitacija Novic za preseljevanje Slovencev v Srbijo v letu 1865 in 1866, *Kronika*, X/3 (Ljubljana 1962), 185–187.

⁵³ Marjan DRNOVŠEK, Nekaj pomislekov glede tez o starejšem slovenskem izseljenstvu, *Zgodovinski časopis*, 53/1 (114), 101–106.

⁵⁴ Delni pregled statusov animarum radovljiške dekanije za čas od srede 19. stoletja do 1890 nam ogromno pove o smereh začasnega ali stalnega odhajanja z doma. Glej gradivo v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani.

⁵⁵ Mišljeni so kot agrarni delavci, ki so bili v delovnem razmerju neposredno zaposleni pri poljedelskih, živinorejskih in gozdarskih delih. Glej: Sergij VILFAN, Delavci v agrarnem gospodarstvu, v: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II* (Ljubljana 1980), 355 in sl.

In velja ponoviti večkrat objavljene misli o vzrokih množičnega izseljevanja, ki sta jih v razmaku enega leta izjavila duhovnika in vidna predstavnika slovenskega javnega življenja Anton Korošec in Janez Evangelist Krek. Korošec je na tretjem katoliškem shodu 1906 podal jasno sliko slovenskih izseljencev ali izseljenk: gre za ljudi, ki težijo k osebnemu napredku in sreči, ki niso bledi, izžeti, lačni, obupani, ampak krepki, cvetoči, življenja in moči polni mladeniči in mladenke. V tujino jih ne žene obup, ampak upanje in zavest v lastne moči, saj jim doma vsa »umnost« in pridnost ne pomaga, da bi razvili svoje sposobnosti, zato hitijo v tujino z upanjem na lažjo dosego sreče in blagostanja.⁵⁶ V *Slovencu* so objavili Krekova razmišljanja, ki jih je izrekel na ustanovnem shodu ljubljanske podružnice avstrijske Rafaelove družbe (11. novembra 1907), da ljudi žene v Ameriko njihova boljša izobrazba, razširjeno duhovno obzorje in želja po boljšem zaslužku in večji svobodi – seveda v škodo slovenskega naroda.⁵⁷ Če odmislimo njuni omembi, da je izseljevanje žalosten pojav, ki škodi narodu (kar je bilo splošno gledanje, zlasti v cerkvenih krogih), nam Korošec in Krek prikazujeta podobo izseljenca, ki se odločno in zavestno odloči za pot na tuje. In zlasti Krekove misli o pomenu izobrazbe, večje razgledanosti in želje po večji svobodi, ki ženejo Slovence v svet, so vredne razmisleka, saj razbijajo stereotip o konservativnem gledanju slovenske duhovščine na izseljevanje v obravnavanem času.

Za trenutek se lahko ustavimo pri »mitu o Ameriki«. Ta se pri Slovencih nikoli ni razvil do tiste stopnje, kot nas prepričuje publicistika tistega časa, zlasti nasprotniki izseljevanja, ki so pisali o že zdavnaj minulih časih, ko je bila Amerika za Evropejce zlata jama. Če je bila Amerika sredi 19. stoletja za večino Slovencev še bolj ali manj eksotična dežela, poznana po Indijancih, neizmernih prostranstvih, kalifornijskem zlatu, neobdelanih ravninah in brezmejnih gozdovih, polnih divjačine, je bila konec stoletja že dežela, ki je ponujala predvsem delo in boljši zaslužek kot doma. Še več: že prvi slovenski ekonomski priseljenci so prišli z bolj ali manj jasnim načrtom, npr. gorenjski kmetje so bili v šestdesetih letih daleč od sanj o Ameriki, kjer po cestah ležijo zeleni dolarji in kjer se cedita samo med in mleko. Drznem si postaviti trditev, da je večina Slovencev, odločenih za izselitev v Ameriko, dobro poznala slabe in dobre strani dežele onstran Atlantika.⁵⁸ Zlasti izseljenska pisma so z ozirom na osebno izkušnjo kazala Ameriko bolj v temnih kot svetlih barvah. V njih najdemo številne klišeje, ki mnogokrat niso bili le posledica osebne izkušnje, ampak pripovedi iz druge roke, vendar je število objavljenih pisem v *Novicah*, *Zgodnji danici*, *Slovencu*, *Slovenskem narodu*, *Slovenskem gospodarju*, *Gorenjcu*, *Notranjcu* in drugod omogočalo vedno bolj pismenim Slovencem oblikovanje stvarnega pogleda na svet, zlasti na Ameriko. Na prelomu v 20. stoletje se je večjemu številu glasil na Slovenskem pridružilo tudi izseljensko časopisje in slika Amerike je bila še bolj stvarna. Vedno več je bilo tudi stalnih povratnikov in Amerikancev, ki so le obiskali staro domovino. Ti so dopolnjevali

⁵⁶ III. slovenski katoliški shod v Ljubljani dne 26., 27. in 28. avgusta 1906 (Ljubljana 1907), 20.

⁵⁷ *Slovenec*, št. 265 (Ljubljana, 16. 11. 1907).

⁵⁸ Marjan DRNOVŠEK, *Usodna privlačnost Amerike* (Ljubljana 1998).

sliko Združenih držav Amerike. Res je bilo naše podeželje preplavljeno z reklamnimi brošurami, letaki in lepaki, slikami parnikov, fotografijami, časopisi so bili polni oglasov posamezni ladijskih družb, vendar je to oblikovalo le zunanjo podobo Amerike. Prevozniške družbe so uporabljale sodoben način reklamiranja z namenom, da bi se izseljenci odločili za nakup vozovnic (železniških in ladijskih) pri določenem predstavniku. Za pot v Ameriko odločeni Ribničan, ki je izstopil na ljubljanski železniški postaji, je mogoče kolebal glede izseljenske pisarne, pri kateri bo kupil vozovnico za Ameriko, nikakor pa se ni šele ob nakupu odločil za pot. Zato številni očitki izseljenskim agencijam kot glavnim krivcem izseljevanja niso upravičeni, čeprav so bile mnoge agencije goljufive glede cen in opisovanja boljših pogojev potovanja, kot so ga izseljenci imeli v resnici. V tem pomenu je bila reklama namenjena pridobitvi že odločenih, da kupijo karto določene železniške in ladijske družbe in nič več kot to. V liberalnem duhu dana svoboda gibanja avstrijskim državljanom še ne pomeni, da je na tem področju vladala popolna brezpravnost, čeprav zakon o izseljevanju v avstrijski polovici monarhije kljub nekaterim poskusom ni bil sprejet do njenega propada. Zato misel zgodovinarja Bogdana Kolarja (»Vladalo je pravo brezpravje, čigar največje žrtve so bili izseljenci sami«)⁵⁹ drži le delno, saj so obrtni zakoni in drugi predpisi o poslovanju agencij načelno urejali odnose med stranko in podjetnikom, res pa je bilo veliko kršitev, da o poslovni etiki sploh ne govorimo. To nam potrjujejo v Ljubljani ohranjeni obsežni policijski spisi o kršitvah obrtne zakonodaje.⁶⁰ Vprašanje je, ali bi z izseljenskim zakonom država številčno omejila izseljevanje (zagovornike omejitev in celo prepovedi izseljevanja najdemo tudi na Slovenskem), saj bi morali spremeniti člen avstrijske ustave, ki je govoril o svobodi izseljevanja.

Strinjam se s tezo Matjaža Klemenčiča, da Amerika v času množičnega izseljevanja Slovencev ni bila pribežališče revnih, utrujenih in tlačanih ljudi iz Evrope, ampak delovni trg.⁶¹ Delodajalcu so priseljenci ponudili svoje pridne roke, zdravo pamet in zdravje, za plačilo pa so dobili plačo. Tudi aleksandrinke so v Egiptu ponudile svoje delovne sposobnosti, pridnost in prilagodljivost življenju pri bogatih družinah, kjer so imele pomembno vlogo sposobnost hitrega učenja jezika družine, čistost in zanesljivost. Moški, ki so odhajali v Porurje in Vestfalijo, so imeli pred očmi višji zaslužek, mamljivi pa so bili nastanitveni pogoji, to je pridobitev delavskega stanovanja ali celo hiše, kar se je v času gospodarske uspešnosti izkazalo kot uresničljivo upanje. Mimogrede: možem in fantom z rudarskimi izkušnjami je bila pot do hitrejšega napredovanja in s tem višje plače lažja.

Ko govorimo o vzrokih izseljevanja ne smemo pozabiti na vrsto neekonomskih vzrokov, ki so spodbujali ljudi, da so zapustili državo, npr. strah pred služenjem vojaškega roka (zasledimo ga tako v avstrijski dobi kot v prvi in drugi Jugoslaviji),

⁵⁹ Bogdan KOLAR, *Krek in slovenski izseljenci*, v: Janez Evangelist Krek (1865–1917), (Maribor 1998), 118.

⁶⁰ Hrani jih Zgodovinski arhiv v Ljubljani.

⁶¹ Matjaž KLEMENČIČ, *Images of America among Slovene and Other Yugoslave Migrants*, v: *Distant Magnets* (New York/London 1993), 200.

izognitev kazni zaradi kaznivih dejanj, družinskih razprtij (mednje uvrščamo tudi beg pred odgovornostjo do nosečega dekleta), stiske zaradi duhovne utesnjenosti domačije (»Velikanski kip in svetilnik ob jednom, Svoboda, nas vabi k sebi –: v Ameriki smo! Pozdravljena dežela Svobode! Ti mi bodeš druga domovina. Dal Bog, da bi se mi tako priljubila, kakor se mi je mila zemlja slovenska.«)⁶², cerkvene ozkosti (»Tu v novem svetu našel sem zadovoljnost in pozabil bodem lahko vse grenkosti, katere so mi prizadeli zadnji čas mojega bivanja v domovini toli pravični ljubljanski gospodje kakor i drugi ljudje. Tu človek lahko diha, tu je dežela svete prostosti, zlate svobode – s temi besedami Ti Amerikanec vse pove«),⁶³ avanturistične radovednosti, mladostne nepremišljenosti in ne nazadnje nazorskega ali političnega pritiska.

Vse to kaže na prepletenost vzročnih ozadij odločitev za odhod v tujino in na potrebno previdnost pri poudarjanju (samo) enega vzročnega segmenta, čemur pogosto sledimo v naši in izseljenski publicistiki in tudi strokovni literaturi. Če se povrnemo k naslovu poglavja, »Bolje doma pod kapom kot v tujini na solncu!«, moramo poudariti, da so se mnogi raje odločili za sonce v tujini kot za deževnico za vratom pred domačim pragom. Mnoge je namesto sonca sprejela oblačnost, če ne hud naliv, druge (predvidoma večino) boljše življenje, kar je prispevalo, da so se vživeli v novo okolje, če ne oni, pa vsaj njihovi potomci.

IZSELJENSTVO: RAKOVA RANA SLOVENSKEGA NARODA⁶⁴

Ko beremo številne publicistične in strokovne prispevke o preteklosti slovenskega izseljenstva, se večkrat srečamo s poudarjeno temno in tragično razsežnostjo pojava. Odmiranje narodnih moči je najbolj razširjena misel v tej zvezi. V publicistiki zasledimo številne negativne oznake izseljevanja in njegove posledice, kot so, izseljevanje je »narodna rana« in pomeni »odlivanje srčne krvi Slovencev« (»To je srčna kri našega narodnega telesa, ki hoče izkapljati v tujo zemljo.«),⁶⁵ »okrnitev udov slovenskega naroda«, »odmiranje narodovega telesa«, »potrebno zlo« itn. Z demografskega vidika so bile posledice izseljevanja resnično zelo velike, zlasti na Kranjskem in v nekaterih delih Štajerske – o tem so v času množičnega izseljevanja razmišljali in pisali mnogi publicisti –, na kar je leta 1928 opozoril tudi zgodovinar Josip Mal,⁶⁶ kasneje pa so mu sledili še drugi raziskovalci izseljenskega vprašanja. Res je, da so se že v času izseljevanja pojavljala mnenja, da ima proces negativne posledice, saj so odhajali najspособnejši in najbolj podjetni ljudje, v najbolj delovnih in ne nazadnje rodnih letih,

⁶² Življenje na ladji, Matija Šavs. Dom in svet, X/15, 1897, str. 462–467.

⁶³ Pismo duhovnika Alojzija Kastigarja prijatelju v domovino. Glej: Marjan DRNOVŠEK, Usodna privlačnost Amerike (Ljubljana 1998), 258.

⁶⁴ Marjan DRNOVŠEK, »Izseljevanje je rak rana na telesu našega naroda«, Historični seminar 4. zbornik predavanj 2001–2003 (Ljubljana 2003), 7–33.

⁶⁵ Edvard KOCBEK, Slovensko izseljenstvo, Dejanje I (Ljubljana 1938), 87–90.

⁶⁶ Josip MAL, Zgodovina slovenskega naroda. Najnovejša doba (Celje 1928), 1199.

zlasti s strani cerkve pa tudi bojazen o izgubi moralne, verske in narodne zavezanosti Slovencev v nevarnosti polni tujini (v duhu Krekove misli: »Tisti, ki izgubi svojo narodnost, zapravi tudi svojo vero.«).⁶⁷ Vendar moramo na pojav izseljevanja gledati še s svetle strani. Teh razmišljanj v času množičnega izseljevanja skoraj ni bilo. V času med obema vojnama le pri redkih razmišljajočih publicistih preberemo misli, ki niso kar povprek odklanjale izseljevanja oziroma niso obtoževali tujine kot uničevalke slovenskih izseljencev. Pater Kazimir Zakrajšek se je npr. zavzemal, »... da priključimo to kri, bogato na duhovnem in materialnem medu tujine, čim največ nazaj in si tu napolnimo svoje shrambe s tem medom, da se obogatimo z izkušnjami teh čebelic in si požlahtimo in obnovimo svojega duha in pokrepimo svoje blagostanje.«⁶⁸ Razen materialne omenja duhovno obogatitev izseljencev, obe pa naj bi z njihovo vrnitvijo v domovino obogatili slovenski narod.

Odhod »v svet« tira slovenstvo »v odprtost, v svetovljanstvo, v seznanjanje s kar najrazličnejšimi kulturnostmi v najrazličnejših prostorih našega planeta,« je zapisal zgodovinar Igor Grdina.⁶⁹ Močno se strinjam z njegovo mislijo, ko zaradi izseljevanja v zadnjih dveh stoletjih (s poudarkom na zadnjih sto in nekaj letih) uvršča Slovence v planetarno skupnost. Vendar se hkrati vprašam: ali so se odhajajoči zavedali prednosti (razen ekonomske) svojega življenja v svetu? Mislim, da večina ne. Svetovljanstvo je dano ljudem, ki so radovedni in se skušajo izviti iz spon, ki pritiskajo nanje. Spone so bile, in v mnogih različicah še vedno so, na primer poudarjena tradicionalna navezanost na narod, podrejenost patriarhalni (vaški) miselnosti in hierarhijam vseh oblik ter sprejemanje ideološkega modela razmišljanja, ki izključuje tolerantnost, strpnost in duhovno širino. Kdor je izkoristil »prednosti« sveta – največ jih zasledimo med slovenskimi izseljenci 20. stoletja v ZDA, Argentini in Avstraliji – je spoznal tudi svetlo stran novega priseljskega okolja.

Zato lahko izrečem misel, da je imelo izseljevanje Slovencev slabe in dobre strani za posameznika in narod kot celoto. Obravnavanje izseljevanja kot »rakave rane slovenskega naroda« je z vidika zmanjševanja števila Slovencev doma in njihove integracije oziroma asimilacije v tujini v času pred prvo svetovno vojno in zlasti v tridesetih letih 20. stoletja razumljivo; tako so razmišljali nekateri slovenski politiki, duhovniki, intelektualci, pesniki in pisatelji in še kdo. Strah pred ponemčevalnim pritiskom na severni etnični meji pred letom 1918, razkosanje Slovencev med štiri države po letu 1920 in ne nazadnje obstoj dveh totalitarizmov, fašizma in nacizma, ki sta grozila Slovincem, so bile realne osnove za tako gledanje. Izseljevanje je bilo najvidnejša oblika zapuščanja slovenskega prostora, izkušnje z ameriškimi Slovenci (večina je ostala v ZDA) pa so med obema vojnama vzbujale strah, da se bodo tudi novi, to je v zahodno

⁶⁷ Janez Evangelist KREK, Vestfalska pisma IX., Slovenec, maj 1899.

⁶⁸ Kazimir ZAKRAJŠEK, Ustanovitev Slovenske izseljenske zbornice, Izseljenski zbornik Izseljenske zbornice v Ljubljani (1938), 8.

⁶⁹ Igor GRDINA, Problem slovenskega izseljenstva in vseslovenske kulture, in: Besede so ostale kot semena. Izbor iz poezije slovenskega zdomstva. 26. seminar slovenskega jezika, književnosti in kulture (Ljubljana 1990), 28.

Evropo usmerjeni izseljenci ustalili in se počasi izgubili v novih okoljih. Zato lahko razumemo temne misli Edvarda Kocbeka o izseljevanju, da je nevarno slovenskemu človeku zaradi majhnosti, maloštevilnosti in zlasti zaradi slabe gospodarske, kulturne in politične zavesti Slovencev. »Kdo je izseljenec? Izseljenec je človek, del organske človeške skupnosti, ki mora večinoma iz gospodarskih vzrokov zamenjati odgovarjajočo domačijo s tujim krajem, da si v njem poišče kruha. Trd zakon življenjskega boja ga dvigne iz njemu sorodnega in skladnega okolja ter postavi v novo, kjer se znajde bolj ali manj le zunanje, notranje pa sploh ne,« je leta 1938 zapisal Kocbek.⁷⁰ S to mislijo je opozoril na njihovo izginjanje v morju tujstva (asimilacija), na njihovo izgubo za družino (če so je del pustili doma), vero in narod.

Posebno skupino predstavljajo Slovenci, ki so morali prisilno zapustiti domovino, mislim na begunce 1945. leta in kasneje, med njimi številne intelektualce, ki se niso smeli vrniti domov. (Bolj kot njihovo število je pomemben njihov intelektualni potencial, saj je bil v skupini povojnih beguncev močno zastopan vrh takratne meščanske in protikomunistične humanistične inteligence.) Njihovo občutenje naj izrazim z besedami, ki jih je julija 1963 v pismu Stanku Majcnu zapisal Zorko Simčič: »... jesenski in zimski dnevi so hudi ... Vse bolj pogosto se duh vrtinči okrog daljnih znancev in prijateljev iz davnine. Povsod so ure nespečnosti dolge, v tujini dvakrat ... Domovina je daleč, mladi rodovi doma še bolj. Kako bi bilo, da se vrnemo? Tujci. Neznanci. Ko prebiram domače revije, časopise, vidim: nas sploh ni na svetu. Z molkom, kakor z debelim gostim tekačem so nas zakrili ...«⁷¹ Za politični režim so bili »rakava rana« slovenskega naroda, sovražna emigracija, »sramota, ki umira počasi« in potisnjeni v temo, skozi katero so prodrli le redki Slovenci. Večina je izvedela za njihova imena, literarna in umetniška dela, znanstvene dosežke in podobno šele konec osemdesetih let 20. stoletja.⁷²

⁷⁰ Edvard KOCBEK, Slovensko izseljenstvo, Dejanje I, marec 1938, str. 87. Glej: Marjan DRNOVŠEK, Slovenski izseljenci in domovina v tridesetih letih, v: Slovenska trideseta leta (Ljubljana 1997), 229–240.

⁷¹ Zorko SIMČIČ, Srečanja z Majcnom (Ljubljana 2000), 30.

⁷² Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma na Slovenskem 1945–1990. Ur. Drago Jančar (Ljubljana 1998).

SUMMARY

SOME ASPECTS OF THE RELATION OF THE SLOVENE PUBLIC TO
EMIGRATION

Marjan Drnovšek

The sphere of emigration is pervaded with a strong emotional component on a personal level; when the individual defines oneself to this phenomenon and process, one is active particularly in public sphere. My interest is from the historiographical standpoint focused on the relation (view) of the public towards emigration and emigration problematic, for we find above all in publicistic, literature and even in professional literature numerous exaggerated, "black" and less "white" views upon emigration, living abroad, on the number of emigrants, dangers in regard of preservation of Slovene identity, Catholic religion etc. Foreign parts are through their eyes always something dark, cold, dangerous, and the homeland something warm, sunny, maternal. Through such picture, more realistic, factual information occurs as well; however, the negative are prevailing and echoing in the public space. The sphere of the number of emigrants as well knows exaggerations, which are a consequence of faulty state statistics and of administrating emigrants or immigrants by ethnic appurtenance, mother tongue, nationality, and similar. Until the year 1991, Slovenes have lived in different state communities and were in foreign states being registered as Austrians, Italians, Hungarians, members of the first and second Yugoslavia. Most frequent are deliberations on the grounds and causes for the leaving of individuals for work abroad. To what extent was that a consequence of poverty, even famine, and to what a mere wish for a better life if we have in mind economic emigration? We can here find several warnings and admonitions from the side of the state (in the 20th century, we can see a more controlled departing), the Church, intellectuals as a support and understanding. Nationality appurtenance was in the forefront. The fewness of Slovenes resulted in the opinion that with their estrangement (assimilation) the existence of the Slovene nation is imperilled. Fear (was) one of the most exposed and general arguments against the emigrating of Slovenes, the Church added the fear before religious indifference or even loss of belief with Slovene emigrants. The author draws attention, based on publicly uttered and written opinions, causally on individual statements and written records from the past.